

УДК 32+316.7

© В. Л. Пасісниченко, І. М. Пасісниченко, 2015

<http://orcid.org/0000-0002-6849-8672>

В. Л. Пасісниченко, І. М. Пасісниченко

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ: ІСТОРИЧНА ТРАДИЦІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ КОНСТРУКТИ

У статті аналізується еволюція теоретичної моделі європейських цінностей. Спочатку розглядається культурний дискурс єдиної європейської цивілізації та культури, що сформував традиційне бачення європейських цінностей. Доводиться, що сучасна критика цієї моделі як культурного есенціалізму сприяла переходу до політичного дискурсу та конструюванню нового змісту європейських цінностей, запропонованого Ю. Габермасом та Ж. Деррідою.

Ключові слова: *Європейські цінності, європейська культура, культурний есенціалізм.*

В. Л. Пасісниченко, І. М. Пасісниченко

ЕВРОПЕЙСКИЕ ЦЕННОСТИ: ИСТОРИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ КОНСТРУКТЫ

В статье анализируется эволюция теоретической модели европейских ценностей. Вначале рассматривается культурный дискурс единой европейской цивилизации и культуры, который сформировал традиционное видение европейских ценностей. Обосновывается, что современная критика этой модели как культурного эссенциализма способствовала сдвигу к политическому дискурсу и конструированию нового содержания европейских ценностей, которое предложили Ю. Хабермас и Ж. Деррида.

Ключевые слова: *Европейские ценности, европейская культура, культурный эссенциализм.*

V. I. Pasisnichenko, I. N. Pasisnichenko

THE EUROPEAN VALUES: HISTORICAL TRADITION AND MODERN THEORETICAL CONSTRUCTIONS

This paper analyzes evolution of the European values theoretical vision. It starts with cultural discourse of united civilization and culture of Europe that formed a traditional concept of the European values. It is proved that the modern criticism of this model as cultural essentialism had promoted shift to a political discourse and designing of the new maintenance of the European values which have proposed by J. Habermas and J. Derrida.

Key words: *European values, European culture, cultural essentialism*

Постановка проблеми. Складні процеси розвитку сучасної Європи, насамперед, у формі Європейського Союзу, поєднують в собі успішне розширення співдружності з поглибленням її політичної та фінансової кризи. Відповідно, нові виклики щодо практики побудови цього унікального

об'єднання і його теоретичного осмислення посилюють актуальність питання про фундаментальні європейські цінності як важливу складову легітимації всього європейського проекту. Про це свідчить поворот офіційного Брюсселю від попередніх акцентів на економічному союзі країн співдружності до наголосу на значенні культурної політики як ключової об'єднавчої сили і баченні Європейського проекту у культурних термінах.

Аналіз актуальних досліджень. Питання європейських цінностей завжди було предметом дискусій і для тих країн, які тільки прагнуть європейської інтеграції. Хоч їх відповідний дискурс відрізнявся від європейського своїм прагненням до ідеалу, він також стимулював інтерес самих європейців до проблематики європейських цінностей. Цей вплив радикально посилювався в контексті російської агресії проти України, що одночасно склала загрозу всій європейській системі безпеки. Важливою відмінністю українських протестних акцій, особливо на перших етапах, був захист ідеї європейської інтеграції України. Тому жертви, які понесли українці і під час протестів, і в бойових діях на Сході країни, слугують підставою для численних та досить символічних заяв. Їх зміст полягає в тому, що рішучі дії українців є свідченням того, що сьогодні Україна в дійсності захищає не тільки себе, а й Європу та її цінності. Більш того, певна нерішучість європейських лідерів у протистоянні російській агресивній політиці тлумачиться як їх недостатня готовність відповісти на нові загрози і реальними діями відстоювати європейські цінності. Цей новий виклик сьогодні формулюється як «цінності або ціна»: чи спроможні ті, хто завжди наголошував на європейських цінностях і далі будь що боронити їх, не зважаючи на велику ціну, яку доводиться платити за введення економічних санкцій проти Росії. Паризькі теракти ще більше посилити цей виклик, адже жахливі вбивства, що відбулися вже в самому центрі Європи, є справжнім іспитом щодо цінності, ціни і доцільності збереження європейських цінностей в нових умовах.

Зважаючи на актуальність даної проблематики дана **стаття** ставить **на меті** теоретичний аналіз питання європейських цінностей з точки зору їх еволюції від традиційного сприйняття як усталених культурних цінностей Європи до нового змісту, яким наділяють європейські цінності Ю. Габермас та Ж. Дерріда.

Виклад основного матеріалу. В узагальненій формі головне протиріччя такого теоретичного аналізу європейських цінностей виглядає наступним чином. З одного боку, існування політично та економічно злагодженої Європи, на думку одних авторів, виявляється неможливим без існування європейських цінностей, що спирається головним чином на культурне підґрунтя. Більш того, наявність єдиної європейської культурної спадщини та її глибинного історичного коріння подається як очевидний факт.

З іншого боку, критики заперечують такий підхід як «євроцентристський». Вони характеризують його як міф про зверхність Європи по відношенню до решти світу, що базується на вірі у спадковість та історичну безперервність культурної традиції Європи. Тому поряд з євроцентризмом, цей міф страждає есенціалізмом, адже спирається на ідею про існування універсальних цінностей.

Аналіз вказаного протиріччя слід розпочати з констатації традиційного погляду на Європу як, насамперед, на єдине культурне формування, об'єднане спільними цінностями, які утворюють унікальну європейську цивілізацію. В такому контексті наголоси робляться на «європейській культурі» з акцентом на високій культурі та «європейській спадщині» з акцентом на її безперервності. Ця спадщина пов'язується з греко-римським, іудейсько-християнським та просвітницько-гуманістичним корінням. Загалом, вона асоціюється з образом «старої» Європи як історично сформованої спільної культури або цивілізації (стара *Europe* на противагу новій *Europe*). Звідсіля витікає необхідність збереження таких фундаментальних цінностей, як *антична традиція, християнство, гуманізм Відродження, ідеали Просвітництва, раціоналізм, права людини,*

демократія, наука та технологія, прогрес тощо. Цей класичний перелік головних європейських цінностей розглядається як фундамент існування єдиної Європи.

У науковій літературі популярною є думка, що європейці поділяють традиційне уявлення, що попри всі проблеми, Європа завжди була єдиною, а її культура ґрунтується на античній грецькій та іудейсько-християнській традиціях. Це пояснює, чому, розробляючи стратегії політики ЄС, еліти довгий час не бачили проблем із європейською культурою і навіть зараз не вважають необхідним переосмислення культурного проекту Європи, оскільки залишаються переконаними у справедливості ідеї єдиного «культурного спадку» для підтримання єдності європейської спільноти [5, р. 71].

Однак, посилення на глибинне історичне коріння, що породило спільні риси європейської культури, інші дослідники розглядають як демонстрацію есенціалістської природи європейських цінностей. Адже, мова йде про пошук сутності (essence) цих цінностей, які вважаються незмінними та унікальними. Англійський соціолог Дж. Деланті характеризує таке бачення європейських цінностей як «культурний есенціалізм».

Поняття європейських цінностей з його фокусуванням на європейських культурних та духовних основах, включно, з їх містифікацією, оцінюється ним як конструкт, що протиставляється Європі в сенсі політичної спільноти. В результаті культурний дискурс за своїм змістом стає не тільки есенціалістським, але й ностальгічним по культурно втраченій Європі [1, р.16]. Дж. Деланті пояснює це тим, що домінуючий погляд на Європу вбачав її велич саме в культурі, але в культурі минулого, яка закінчується щонайменше ХІХ століттям. Вилучивши політичну складову, Європа створила для себе проблему, адже культура в умовах нової модерної епохи реалізується скоріше через політику. Ще пізніше виникає дискурс політичного колапсу Європи, особливо в контексті двох світових війн. Звідсіля походять вказані ностальгічні настрої та ідея про кризу Європи як

носія високої культури минулого, яку вже на початку ХХ ст. проголошували самі європейці.

Посилаючись на думки численних інтелектуалів про кінець європейської ери, він ставить під сумнів і закликає десакралізувати розуміння європейських цінностей «в термінах універсального культурного дискурсу, який розпочався в античній Греції та Римі, продовжився під час Римської імперії, був підхоплений в період Ренесансу, підживлений Просвітництвом, вижив в епоху модерного націоналізму та пережив світові війни...» [1, р. 31]. Дж. Деланті нагадує вираз А. Тойнбі про «міраж «Європейської цивілізації» як чергову галюцинацію, на яку модерна людина прирекла себе, коли застосувала поняття «Європа» до секуляризованого Західного Світу» [1, р.28]. З іншого боку, Дж. Деланті посилається на критичну позицію Ю. Габермаса, З Баумана та інших дослідників, що насправді Європу об'єднують не спільне культурне минуле, а історія безкінечних поділів, драм та війн.

Про необхідність перегляду традиційного образу єдиної європейської цивілізації з її історичною спадщиною спільної культури та універсальних цінностей говорить, наприклад, британський соціальний антрополог Дж. Гуді. Такий образ для нього лише міф, створений самими європейцями у ХІХ столітті, коли внаслідок успішної індустріальної революції «Європа нав'язала своє поняття часу та простору, вирішивши, що тільки вона мала античність (і абетку, і демократію), так само як феодалізм та капіталізм» [7, р. 541]. Якщо такі риси, як капіталізм чи християнство, дійсно демонструють відмінність європейської цивілізації, то лише у певний історичний період. «Європу як християнську спільноту ми (або дехто з нас) створили в своїй уяві», наголошує вчений, і якщо ми вважаємо християнство та капіталізм виключно європейськими, то спираємося на архаїчний євроцентристський підхід до історії» [7, р. 545]. У такий спосіб перебільшується унікальність Європи, її відірваність від азійських впливів, що, на думку Дж. Гуді, породжує значні проблеми у визначенні європейської культурної ідентичності.

Питання ототожнення Європи та її цінностей з християнством є предметом особливої уваги і одночасно гострої критики. Одні дослідники, як наприклад, А Феррара, не сприймаючи пошук єдиної європейської історичної та культурної спадщини, вбачають в прив'язці до християнської релігії лише суто ідеологічну операцію [3, р. 423]. Для інших цей зв'язок є перешкодою позитивному процесу конструювання секулярної та космополітичної Європи. Таку думку поділяє німецький соціолог Т. Ріссе, коли в боротьбі дискурсів навколо європейської історії та культури виділяє дві протилежні моделі Європи. Перша – це «модерна Європа ЄС, яку підтримує європейська еліта і яка використовує модерні, демократичні та гуманістичні цінності на противагу колишнім націоналізму, мілітаризму та комунізму». Друга – це «Європа білих християн, яка бачить себе як особливу цивілізацію» [6, р. 6]. Остання характеризується автором виключно негативно як ««культурна» Європа, що є християнською, ексклюзивістською та анти-ісламською» [6, р. 50]. Така оцінка, з одного боку, вказує на ключовий недолік есенціалістського культурного дискурсу. Мова йде про євроцентристське виключення усіх «інших» в маргінальне поле «не європейськості». З іншого боку, показово, що християнство, яке традиційно зображалось цементуючим елементом європейської культури тепер стає синонімом всього відсталого та закостенілого в розвитку Європи.

Критика концепту європейських цінностей в культурних термінах через їх есенціалізм та євроцентризм наразі стимулює процес переосмислення змісту європейських цінностей. Серед численних спроб такого переосмислення на особливу увагу заслуговує теоретична модель Ю. Габермаса та Ж. Дерріди. Їх проект нових європейських цінностей міститься у спільній роботі «15 лютого, або що пов'язує європейців: заклик до спільної зовнішньої політики, що розпочинається у корінній Європі» [2].

Приводом до написання статті стало вторгнення військ США до Іраку, та масові антивоєнні протести, які відбулися 15 лютого 2003 року в усіх європейських столицях. У статті ці події оцінені як такі, «що увійдуть в

історію в якості символу народження європейської публічної сфери» [2, р. 291]. Тому дана робота по суті проголошується як заклик до усіх європейських інтелектуалів віддати свій голос за вибудову спільної європейської зовнішньої політики, що спирається на справжніх цінностях нової Європи. На думку авторів, іракська криза продемонструвала розрив між континентальними та англо-американськими країнами, з одного боку, та «старою Європою» і східно-європейськими кандидатами на вступ у ЄС, з іншого боку.

На особливу увагу заслуговує їх погляд на питання європейської культурної спадщини та європейських цінностей. Ю. Габермас та Ж. Дерріда спочатку наводять традиційний перелік таких цінностей як складових цієї спадщини – християнство та капіталізм, природничі науки та технології, Римське право та Кодекс Наполеона, буржуазно-урбанізована форма життя, демократія та права людини, секуляризація держави. Але аналіз цих цінностей та культурної спадщини в цілому як ознак відмінності Європи вони завершують висновком, що ця «спадщина більше не визначає *самість*» Європи» [2, р. 294]. Пояснюється це тим, що вказані цінності разом із ментальними габітусами індивідуалізму та раціоналізму є надбанням не тільки Європи, а й усього Заходу, якщо не світу в цілому.

Натомість, автори пропонують новий більш адекватний набір європейських цінностей, що були сформовані після Другої світової війни у так званій «корінній» Європі. До цього списку увійшли наступні положення:

- *Приватизація віри, що означає посилення процесу європейської секуляризації.*
- *Баланс між політикою і ринком.*
- *Усвідомлення громадянами парадоксів прогресу, що включає в себе критичне ставлення до домінування техніки над іншими тенденціями розвитку людської цивілізації.*
- *Боротьба за більшу соціальну справедливість та укріплення солідарності.*

- Чутливість до травм, завданих цілісності особистості та її тіла.
- Відмова від права сильного в міжнародній політиці;
- Політика, заснована на моралі та орієнтація на збереження миру в світлі історичного досвіду втрат [2, р. 295–296].

Безумовно, треба зважати на те, що на формулювання нових європейських цінностей вплинув історичний контекст, коли, реагуючи на американське вторгнення в Ірак, визнані європейські теоретики запропонували установки, які б відрізняли Європу від Америки. Цим продиктоване, наприклад, їх дещо спрощена схема протистояння секулярної Європи релігійній Америці.

Разом з тим, звернення Ю. Габермаса та Ж. Дерріди є важливим через те, що воно актуалізує завдання формування нових європейських цінностей, які, за їх виразом, краще відповідають на сучасні виклики, що постали перед Європою. Нові цінності вже не можуть будуватися на авторитеті європейської культурної спадщини. З одного боку, як справедливо вказують ці теоретики, акцентуючи цей спадок, ми стикаємося з проблемою, що Європа та її цінності традиційно асоціюється з Заходом і нам важко визначити в чому полягає її відмінність. З іншого боку, «нова» Європа в формі ЄС теж потребує нової спадщини і нових цінностей. Зокрема, Дж. Деланті представляє цей процес як заміну домінуючого ідеалу високої культури на артикуляцію нової європейської свідомості та культури [1, р. 32].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи наш теоретичний аналіз змісту європейських цінностей, слід зауважити, що він конструюється в дискурсі і залежить від того, яка дискурсивна стратегія переважає на даний момент. З самого початку особливу роль в розумінні європейських цінностей відігравав культурний дискурс, що розповсюджувався на весь період від греко-римських часів до сьогодення Європи. На ранньому етапі євроінтеграції при маргіналізованому стані питань культури в політиці ЄС популярною була ідея *єдності* європейської культури та універсальних європейських цінностей, що базуються на

безперервній традиції «європейської спадщини».

Деконструкція такого підходу як «культурного есенціалізму» (Дж. Деланті) почалась пізніше, коли інтерес до проблематики європейської культури перетворився в інструмент офіційної інтеграційної політики ЄС. Такий «культурний поворот» призвів до певної інструменталізації культури, аби надати європейцям неекономічні стимули для відчуття належності до спільної Європи і в такий спосіб сприяти подоланню «демократичного дефіциту».

Нарешті, для сучасного етапу розвитку ЄС характерне переосмислення змісту європейських цінностей. Набір європейських цінностей, запропонований Ю. Габермасом та Ж. Деррідою, радикально відрізняється від класичних уявлень та покликаний дати адекватну відповідь на виклики сучасної Європи. Принципова відмінність їх підходу полягає у розуміння європейських цінностей не в традиційних термінах універсального культурного дискурсу, а в більшій мірі в межах політичного дискурсу. Однак, проблема в тому, що спроба замінити традиційні європейські цінності, з якими пов'язуються довгі сторіччя формування культурної відмінності Європи, не позбавлена своїх вад. Це мається на увазі в застереженні американського соціолога К. Кумара, що подібне вибіркоче використання європейського досвіду викривляє образ самої Європи і веде до її небезпечного замикання в «фортеці Європи» [4, р. 98].

Коли замість традиційних цінностей християнства, античності, капіталізму, демократії та інших складових так званого європейського культурного спадку в конструктивістському дусі пропонуються нові цінності для «корінної Європи», останні, на жаль, залишаються такими ж есенціалістськими. Тому вказані проблеми, на нашу думку, підтверджують головне – в питаннях визначення європейських цінностей не працюють якісь онтологічні чи «об'єктивні» показники і їх не можна звести до якогось вичерпного переліку характеристик. У дійсності європейські цінності конструюються в процесі постійної боротьби за те, яка дискурсивна стратегія

здобуде право сформулювати зміст цих цінностей. Не менш важливою складовою цього змагання є спроможність такого конструкту пройти іспит сучасними кризовими реаліями Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Delanty G. The Limits and Possibilities of a European identity. A critique of cultural essentialism / G. Delanty // *Philosophy & Social Criticism*. — 1995. — Vol. 21. — № 4. — P. 15—36.
2. Habermas J. February 15, or, What Binds Europeans Together: Plea for a Common European Policy, Beginning in Core Europe / J Habermas, J. Derrida // *Constellations*. — 2003. — Vol. 10. — № 3. — P. 291—297.
3. An Interview with Alessandro Ferrara Europe, Authenticity and Unavailable Identities Interviewed by Monica Sassatelli // *European Journal of Social Theory*. — 2008. — Vol. 11. — № 3. — P. 421—437.
4. Kumar K. The Question of European Identity: Europe in the American Mirror / K. Kumar // *European Journal of Social Theory*. — 2008. — Vol. 11. — № 1. — P. 87—105.
5. Mokre M. Transnational Policy as a Prerequisite for Democracy / M. Mokre // *The Challenge of Transcultural Diversities: Cultural Policy and Cultural Diversity* / [Robins K (ed.)]. — Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2006. — P. 69—80.
6. Risse T. A Community of Europeans?: Transnational Identities and Public Spheres / T. Risse. — Ithaca, NY : Cornell University Press, 2010. — 287 p.
7. Sassatelli M. An interview with Jack Goody: Europe, identity thefts and missed renaissances / M. Sassatelli // *European Journal of Social Theory*. — 2010. — Vol. 13. — № 4. — P. 539—548.